

Potrebno delo in presežno delo

(Nadaljevanje)

5. Presežna vrednost.

Delo — in tudi presežno delo — se realizira v proizvodnji. Presežno delo v presežnem proizvodu. Drugače ne more biti. Izžemanje presežnega dela se v vseh razmerah reducira na to, da je proizvajalec na razne načine prisiljen proizvajati presežni proizvod v korist svojega izkoriščevalca. Kapitalizem vnese v to novo prvinjo. Celemu proizvodu kakor tudi presežnemu proizvodu da podoba in značaj vrednosti. Presežni proizvod spremeni v presežno vrednost, kakor spremeni vse funkcioniranje gospodarstva v samostojno gibanje in delovanje vrednosti. Delovanje, katerega smoter je, da se kot vrednost povečuje, da se oplaja z novo presežno vrednostjo. To tvori kapital in njegovo bistvo.

a) Splošna oblika gibanja kapitala

Kapital začenja svoje gibanje v denarni obliki. Določena vsota vrednosti, denarja se da kot predjem, se spremeni v določeno blago. Nato sledijo preobrazbe, dokler se kapital znova ne povrne v denarno obliko, v prav isto obliko, s katero je tudi začel svoj življenjski tok. Kot vrednost, ki se giblje, si nadene kapital v začetni in končni obliki podoba denarja, samostojno podoba vrednosti. Zakaj pa se tedaj giblje? Saj sta skrajni točki — denarna oblika — enaki. Sta iste kakovosti. Edini smisel tega gibanja je, tedaj lahko samo v količinski razliki. Da se začetna in končna množina razlikujeta. Da se razlikujeta začetni in končni znesek denarja — da je končni znesek večji.

To gibanje lahko predstavimo kot: $D - B - D1$. Tu pomeni $D...$ denarni znesek kot predjem danega kapitala, $B...$ blago, v katerega je bil ta denarni znesek spremenjen, $D1$ pa... denarni znesek kapitala ob koncu gibanja. Ta predstavlja začetni znesek kapitala povečan za prebitok vrednosti in presežno vrednost.

Smoter tega gibanja je $D1$ ali presežna vrednost, ker se ta $D1$ tudi razlikuje od kapitala D , danega kot predjem, za presežno vrednost. Kapitalist na primer da kot predjem 100.000 dolarjev (D). Za to vsoto kupi različno blago (B). Ko blago proda, dobi iz vsega gibanja 110.000 dolarjev ($D1$). 10.000 dolarjev je razlika med D in $D1$. Ta je presežna vrednost, ki jo je rodilo to gibanje kapitala.

Obrazec $D - B - D1$ je splošni obrazec kapitala. Ta obrazec že kaže njegove bistvene značilnosti:

— Da je kapital vrednost, ki se z določenimi preobrazbami povečuje.

— Da je smoter te vrednosti presežna vrednost.

— In d. realizira smoter v sferi tega gibanja in ne izven njega. Zato teži kapital nepretrgano k temu vrednostnemu gibanju. Vedno se z novo energijo lotiva svoje poti preobrazbe, s katero je dospel v točko $D1$. Na tej točki ne obstane, niti se ne sme ustaviti. Je vrednost, kapital, dokler učinkuje kot vrednost, ki se oplaja in povečuje, s... promet denarja kot kapitala je smoter samemu sebi, ker se vrednost oplaja le v okviru tega stalnega gibanja. Zato gibanje kapitala nima mere.

Kot zavestni nosilec tega gibanja postane lastnik denarja kapitalist. Njegova

osebnost, ali bolje povedano njegov žep, je začetna in vrtnitvena točka denarja. Objektivna vsebina onega prometa — oplojitev vrednosti — je njegov subjektivni smoter, to je kot personificiran, z voljo in zavestjo obdarjeni kapital, funkcionira le, kolikor je čedalje večje privajanje abstraktnega bogastva (bogastva kot vrednosti — Lj. M.) edina pobuda njegovih operacij. (Marx: Kapital I, str. 105—106.)

Presežna vrednost, ki je smoter gibanja kapitala, je presežek nad prvotno kot predjem dano vrednostjo kapitala, prirastek vrednosti, ki nastane v gibanju kapitala. Kje pa se ta poraja? Kje je njegov izvor? Splošni obrazec gibanja kapitala nas ne pouči o tem. Ne nudi niti namiga. Celo slepi nas. Zdi se, kakor da bi lahko izvirale iz področja prometa, iz samega prometa. Kajti tam smo imeli: enkrat $D - B$ ali denar za blago; drugič $B - D$ ali blago za denar. $D1$ je denarni znesek, kakor je D . Ta dejanja so končno prav ista, kakršna smo jih že imeli pri preprostem blagovnem prometu. Razlika je v vrstnem redu. Tam je bilo: $B - D - B1$. Sri gibanju kapitala pa imamo: $D - B - D1$. Zdi se, da je v primeru kapitala samo obrnjen vrstni red?

Ce pa gre samo za obrnjeni vrstni red prometnih dejanj... kje je tedaj izvor presežne vrednosti? Ali so to dejanja prometa?

Naj takoj povemo, da na tej strani ne bomo našli rešitve. Vemo, da vrednost ne nastaja v sferi prometa. Tam samo spreminja svojo obliko. Posebno blagovno obliko spreminja v splošno, denarno obliko vrednosti. In obratno. V načelu to ne posega samo v velikost vrednosti. S prometnimi dejanji se samo giblje in razdeljuje.

Kakor koli bomo poskušali, v prometni sferi ne bomo mogli najti izvora presežne vrednosti. Ne promet, temveč proizvodnja ustvarja vrednost. Edino proizvodnja lahko ustvarja tudi presežno vrednost. V določenih zgodovinskih pogojih se to tudi dogaja. Vrnimo se zato h kapitalistu in pogledimo nekoliko bliže njegove gospodarske operacije.

Kapital da kot predjem. Začenja z $D - B...$ V kakšno blago pa je dal kot predjem svoj denarni kapital? Najrazličnejše. Pri večini kapitalistov pa srečamo med kupljenim blagom tudi neko posebno blago — ki se giblje, ima ude in zavest... ima človeške zahteve — delovno silo. To posebno blago daje odločilno oznako kapitalu in vsemu kapitalističnemu sistemu. Pogojuje tudi določeno gibanje kapitala. Povzroča, da je faza proizvodnje v tem gibanju nujna. Kupljeno blago — delovna sila — ne more biti izkoriščeno drugače, kakor da jo pustimo delati. Drugače ni mogoče izkoristiti njene uporabne vrednosti. Ta stran pa tudi določa naravo drugega blaga, ki ga kupi kapitalist. Biti mora proizvodno sredstvo. Če hoče kapitalist uporabiti delovno silo, ji mora ustvariti tudi predmetne delovne pogoje, ji dati proizvodna sredstva. Potrpežljivo mora počakati rezultat »trošenja« tega blaga, proizvodnje, in se šele z novim blagom, ki pri tem nastane, vrniti na trg ter nadaljevati pot kapitala k $D1$. To je, realizirati svoj smoter, presežno vrednost.

Pravi, celotni obrazec kapitala torej je: $D - B$ [delovna sila, proizvodna sredstva... P (proizvodnja)]... $B1 - D1$.

$B1$ je blago, ki nastane v proizvodnji, ki ga ustvarja proizvodno trošenje kapitalistovega blaga, delovne sile in proizvodnih sredstev.

Ta bolj razvit obrazec gibanja kapitala nam kaže naslednje:

— Da je presežna vrednost smoter gibanja vrednosti kapitala.

— Da je tržišče njegov splošni pogoj. Na njem kupuje delovno silo in proizvodna sredstva. Na njem proda blago $B1$, to je, doseže zanj $D1...$ presežno vrednost.

— Da je delovna sila odločilni činitelj oblike gibanja kapitala in dejanski izvor presežne vrednosti. Kot blago. Da je proizvodnja neizogibna faza, »nujno zlo« v gibanju kapitala — način izkoriščanja blaga delovne sile, to je dejansko proizvodnje vrednosti in presežka vrednosti.

Poglejmo blagovne posebnosti delovne sile:

b) Delovna sila... blago

Najprej, kaj je sploh delovna sila? »Pod delovno silo ali delovno sposobnostjo razumemo celotnost telesnih in duševnih sposobnosti v telesni, živi človekovi osebnosti, ki jih začne gibati, kadar koli proizvaja uporabne vrednosti kakršne koli vrste.« (Marx: Kapital I, str. 118.)

Delovna sila je vezana na človekovo osebnost, na njegovo normalno življenje. Ko potroši neko količino potrebščin — ki je običajna v danih razmerah — postane sposoben za delo. Običajno življenje človeka samo zase vsebuje tudi sposobnost za delo. Ta sposobnost ne vsebuje samo delovne telesne moči, temveč tudi neko stopnjo duhovne izobrazbe.

V razmerah kapitalizma pa nastopa delovna sila kot blago. Ne človek, temveč njegova delovna sila. Ta njen blagovni značaj daje temeljno obeležje tej epohi družbene proizvodnje. S tem dobi merilo blagovne proizvodnje splošen značaj. Vse je blago in vse se proizvaja kot blago. Celo življenje delavca dobi posebno odreenost. Ko troši neko količino potrebščin, ko je, ko spi, ko pridobiva potrebno znanje... ne usposablja in ne razvija samega sebe... preprosto kot osebnost. Ne. V teh razmerah s tem proizvaja posebno blago... svojo delovno silo kot blago. Njegova osebna potrošnja dobi tedaj značaj proizvodne potrošnje. Toda ne za samega delavca, temveč za kapitalista, za tistega, ki mu bo jutri nudil to blago... kot izvor bogastva za drugega.

»Kapital, ki je bil v zamenjavi odtujen za delovno silo (z izplačilom mezd delavcem — Lj. M.), zamenja delavski razred za življenjske potrebščine, katerih potrošnja služi reprodukciji delavčevih mišic, živcev, kosti, možganov itd. in za ustvarjanje novih delavcev. Zato je... individualna potrošnja delavskega razreda ponovno spreminjanje življenjskih potrebščin, ki jih je kapital odtujil za delovno silo, v delovno silo, ki jo lahko kapital znova izkorišča. Je proizvodnja in reprodukcija tistega proizvodnega sredstva, ki je kapitalistu najbolj nujno: samega delavca... delavčeva individualna potrošnja je za samega delavca neproizvodna, ker reproducira le potrebno osebnost; proizvodna je za kapitalista in za državo, ker je proizvodnja sile, ki pro-

(Nadaljevanje na 20. strani)

(Nadaljevanje z 19. strani)
izvaja tuje bogastvo.« (Marx: Kapital I, str. 471 in 472.)

Da lahko delavec nastopi na tržišču kot prodajalec blaga delovne sile, morajo biti predhodno izpolnjeni nekateri pogoji. Biti mora svoboden človek, pravno svoboden. Biti mora svoboden lastnik svoje delovne sposobnosti. Imeti mora do delovne sile isto razmerje kakor do svoje lastnine. Toda edine lastnine — kar se tiče delovnih pogojev — ki jo ima. Imeti mora torej tudi to svobodo, da ne razpolaga z nobenimi proizvodnimi sredstvi. Da je ločen od njih. Da so od njega ločena kot tuja lastnina. »...zaradi spremembe denarja v kapital mora lastnik denarja najti na blagovnem tržišču svobodnega delavca, svobodnega v dvojnem pomenu, da kot svobodna osebnost razpolaga s svojo delovno silo kot s svojim blagom, a da na drugi strani nima naprodaj drugega blaga, da je brez vsega in gol, da je brez vseh stvari, ki so potrebne za ustvarjanje njegove delovne sile.« (Marx, Kapital I, str. 119.)

Tega razmerja ni ustvarila narava. Razmerje — na eni strani lastnik denarja in proizvodnih sredstev kakor tudi življenjskih potrebščin in na drugi strani svobodni lastnik svoje delovne sile kot blaga — je plod ekonomskega razvoja družbe. Je rezultat naglega odstranjevanja vseh starih načinov proizvodnje, trgovanja vezi med proizvodnjo in proizvodnimi sredstvi in njihovo koncentracijo v roki manjšine, kapitalistov. Ta proces se dogaja množično in z nasilnimi metodami — ob pomoči meča in ognja — tako imenovani prvotni akumulaciji kapitala, ki je nekakšna predzgodovina kapitalizma. To je njeno bistvo. Naj je bilo, kakor je bilo, šele mi imamo na tržišču poleg kapitalista — kupca raznega blaga — tudi proletarca — prodajalca blaga delovne sile. Blaga, ki je za kapitalista najvažnejše. Ogledimo si lastnosti tega posebnega blaga — delovne sile.

c) Svojstva blaga delovne sile

Kakor vsako blago, tako ima tudi to dve lastnosti: uporabno vrednost in vrednost. V tem primeru pa naletnimo na določene posebnosti pri teh lastnostih.

Vrednost blaga... je izraz v njej opredmetenega družbenega dela. Toda, kako se opredmeti družbeno delo v delovni sili? Tu ne more biti tistega neposrednega odnosa, ki ga najdemo pri drugih vrstah blaga. Opredmetenje družbenega dela v vrednosti delovne sile lahko izvedemo samo po posrednem odnosu. V širšem pomenu tedaj, ko gre za drugo blago.

Spomnimo se, da je delovna sila vezana na človekovo osebnost, na njegovo normalno življenje. Kot osebnost ne more obstajati, če ne troši neke količine potrebščin... materialno in duševno hrano. V običajnih količinah. S tem usposablja sebe tudi za delo. Ker je družbeni položaj te osebnosti tak, da mora prodajati svojo delovno sposobnost — kot blago — dobijo tedaj tudi potrebščine, ki so potrebne za delavčev življenje, posebno vlogo. So prvine proizvodnje delovne sile... kot blaga. Zato je vrednost tega specifičnega blaga določena z vrednostjo običajnih delavčevih življenjskih potrebščin. Ali... družbeno potrebni delovni čas, ki je potreben za reprodukcijo teh življenjskih potrebščin za delavca, določa vrednost njegovega blaga, delovne sile.

V poštev pridejo običajne potrebščine, ki jih troši delavec za materialne in kulturne potrebe. Te pa se spreminjajo s stopnjo gospodarskega in kulturnega razvoja družbe. Zato vsebuje določitev vrednosti blaga delovne sile tudi to moralno zgodovinsko prvine.

Ni dovolj, če računamo samo količino delavčevih potrebščin, le za njegovo potrošnjo, osebno. Upoštevati je treba tudi potrošnjo njegove družine, njegovih naslednikov. Prav tako pa tudi sredstev, ki so potrebna za pridobitev potrebnih kvalifikacij.

Razvoj strojne industrije zmanjšuje vrednost teh potrebščin v vsakem pogledu. Prvič postaja zaradi povečanja delovne storilnosti njihova vrednost manjša. Celo povečano količino potrebščin izdelamo v čedalje krajšem »družbeno potrebnem delovnem času«. Vključitev delavčeve družine v delovni proces — njegove žene in otroci — še bolj znižuje vrednost delovne sile. Družinski stroški se razdelijo sedaj na več članov, ki delajo. Vrednost delovne sile se — v povprečju — znižuje tudi v zvezi s pridobivanjem kvalifikacij. Obvezna šola in količina znanja, ki jo je tam mogoče dobiti, pomeni tudi s strani p'iraneke za posameznega kapitalista.

Denimo, da je kot plod razvoja družbenih proizvodnih sil družbeno potrebni delovni čas za delavčeve življenjske potrebščine 4 ure dela. To določa vrednost povprečne delovne sile.

Kaj pa je njena uporabna vrednost?

Delovna sila je sposobnost za delo. Je izvor dela. Delovna sila je sposobna, da vsak dan nekaj časa funkcionira, da dela. Koliko časa? Meje tu niso stroge. V vsakem primeru manj kakor 24 ur. Nekaj časa potrebuje delavec za spanje, za jed in za zadovoljitev določenih duševnih potreb. To je lahko 10 ur. To pomeni, da ostane 14 ur razpoložljivega časa, da delavec dela. Zares, bila je doba, ko je morala delovna sila delati še dlje. Razredna borba proletariata in razvoj proizvodnih sil pa sta skrajšala ta čas. Vzemimo kot normalno današnje povprečje 8 ur dela na dan. Računajmo torej z osmimi urami.

Uporabna vrednost delovne sile je... sposobnost, da proizvodno dela 8 ur na dan. Njena uporabna vrednost kot blaga, ki ga kapitalist kupi, pa mora biti določena bolj natančno. Tiči v tistem presežnem delu, ki ustvarja presežno vrednost. Videli smo namreč, da je njena vrednost določena s 4 urami dela. Dela pa 8 ur. Kaj je objektivno to njeno delo osmih ur? Nekaj časa, prve 4 ure, dela »zase«, ustvarja vrednost enako vrednosti potrebščin, ki so potrebne za njeno reprodukcijo. To delo je potrebno delo za samega delavca. V njem se ustvarja vrednost, ki je enaka vrednosti same delovne sile. Kaj pa se dogaja v ostalih 4 urah dela? Tedaj delovna sila funkcionira v korist kapitalista, popolnoma brezplačno. Ustvarja mu tedaj presežno vrednost.

Uporabna vrednost blaga delovne sile je v proizvodjanju presežne vrednosti... v ustvarjanju vrednosti, ki je večja, kakor je vrednost same delovne sile. Ta tiči v tistih 4 urah presežnega dela.

č) Kako nastaja presežna vrednost

Pot k presežni vrednosti se začenja na tržišču. Tam kupi kapitalist delovno silo

in proizvodna sredstva. Proizvodna sredstva morajo zadostovati za 8 ur dela vsakega delavca. Samo tako lahko dobi 4 ure presežnega dela od vsakega delavca. Sicer pa zna kapitalist to vedno dobro izmeriti.

Nato sledi proizvodnja — proizvodno trošenje kupljenega blaga. Delovna sila dela proizvodno 8 ur. Delavec konkretno dela. Naj prede, to je, dela s predilnim strojem. Potroši — denimo vsa za 8 ur pripravljena proizvodna sredstva. Kaj iz tega nastane?

Volno, vretena in drugo... je spremenil v prejo. To je za kapitalista novo proizvedeno blago. V njem je sedaj vsebovana:

— vrednost potrošenih proizvodnih sredstev. Ko je konkretno delal, spremenil volno in vretena v prejo, je delavec uničeval uporabno vrednost volne in vreten — toda ne tudi njihove vrednosti. To je s svojim konkretnim delom preselil, prenesel na prejo. Mora pa trošiti volno in vretena v potrebni meri.

— nova vrednost, ustvarjena z novim osemurnim delom delavca. Ta nova vrednost nastane kot izraz abstraktnega družbenega dela delavca.

Kaj ta nova vrednost, ki zraža 8 ur opredmetenega družbenega dela, objektivno pomeni? Delno velja kot nadomestilo za vrednost delovne sile, ki jo plača kapitalist delavcu. V toku 4 ur dela je proizvodnja same vrednosti delovne sile. Drugi del te vrednosti, ki jo ustvarja delavec je presežna vrednost. Ostale 4 ure delavčevega dela ustvarjajo presežno vrednost... vrednost, ki si jo kapitalist brezplačno prisvoja.

Presežna vrednost nastane v proizvodnji. Je rezultat tega, da kapitalist prisili delavca na daljši delovni čas, kakor je njegov potreben delovni čas, potreben za delavca kot osebnost.

Vsa ta vrednost, torej tudi presežna vrednost, je vsebovana v novem proizvodu, preji, v kapitalistovem blagu. In kolikor je tega blaga več, kolikor več je imel kapitalist delavcev pod svojo komando, toliko več je tudi presežne vrednosti. Zato je težnja kapitalista:

— Da iztisne iz vsakega delavca čim več presežnega dela (presežne vrednosti). To doseže s povečanjem delovne storilnosti, z revolucioniranjem proizvodnega načina in delovnih metod. S tem se razen drugega skrajšuje potrebno delo za delavca, zmanjšuje se vrednost delovne sile. Pri enakem delovnem dnevu postane presežna vrednost avtomatično za toliko večja, kolikor je manjša vrednost delovne sile.

— Da poveča obseg proizvodnje, da proizvaja in prodaja čedalje večjo količino blaga. Prvo in drugo povečuje količino presežne vrednosti, ki si jo prisvoja kapitalistični razred.

Sledimo sedaj poti kapitalista. Ko je izdelana preja, se z njo vrne na tržišče. Sedaj jo proda kot svoje blago. Realizira končno dejanje enega gibanja njegovega kapitala: B1 — D1 : B1... je njegov kapital v blagovni obliki, v proizvodnji že oplojeni kapital. Sedaj ga realizira s prodajo blaga. S tem ima spet v denarni obliki:

— znesek prvotnega kapitala (denimo 100 tisoč dolarjev);

(Nadaljevanje sledi)